

людської життєдіяльності», «Менеджмент у контексті ноосферних ідей», «Самодостатність територіальних громад: ноосферні інтенції», «Перспективи ноосферної освіти» та ін.

На думку професора Г.В. Курмишева, ноосферний діалог в аспекті управлін-

ня — передумова стабільного розвитку держави, нації, всього людства та людської цивілізації в цілому. Ноосферне публічне управління, будучи синтезом науки і мистецтва, знання і досвіду, філософії та етики, представляє собою науковий об'єкт для дослідження сучасного соціуму.

УДК 35 [502.31:13]

Філософські засади «суспільства інтелекту»: до теорії ноосфери Володимира Вернадського

Володимир Корженко,

доктор філософських наук, професор,

Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Володимир Іванович Вернадський (12.03.1863 — 06.01.1945) — один із небагатьох учених-універсалів ХХ століття. Він був філософом і природознавцем, одним із засновників біогеохімії і радіогеології, творцем вчень про біосферу і ноосферу, ініціатором і першим президентом Української Академії наук (1918).

Заслуговують на увагу вже відомі сторінки із його біографії. Рід Вернадських має українські корені. Предок вченого Верна (литовський шляхтич) під час Визвольної війни 1648–1654 рр. перейшов на бік козацьких військ Богдана Хмельницького. Дід Василь отримав дворянство й нове дворянське прізвище — Вернадський.

Народився В. Вернадський у Санкт-Петербурзі в сім'ї професора політичної економії і статистики Івана Васильовича Вернадського. Його батько (уродженець м. Києва) свого часу закінчив Київський університет і багато років викладав у ньому. Після народження Володимира батьки переїхали до Харкова, де й пройшло його дитинство (в 1873–1876 рр. навчався в першій чоловічій гімназії міста Харко-

ва). У 1885 р. закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Великий вплив на його розвиток мав батько, який дуже ретельно і послідовно займався вихованням і освітою свого сина. Саме він прищепив Володимирі інтерес і любов до українського народу, його історії та культури. Отже, життя Вернадського назавжди було пов'язане з Україною. Саме в полтавських Шишаках, на думку фахівців, виникають ідеї, що стосуються його вчення про живу речовину і біосферу.

У 1888–1890 рр. Вернадський перебуває у закордонному відрядженні (Італія, Німеччина, Франція, Англія, Швейцарія). Він працює в хімічних і кристалографічних лабораторіях, здійснює геологічні експедиції, знайомиться з новітньою науковою і філософською літературою, бере участь в Лондонському геологічному конгресі, стає членом-кореспондентом Британської асоціації наук. Після захисту докторської дисертації в 1897 році отримує вчене звання професора.

Подальший життєвий шлях вченого складається так: 1918 р. — робота над створенням Української Академії наук,

1920 р. — обирається ректором Таврійського університету, 1921 р. — повертається до Петрограда, отримує призначення директора Радієвого інституту, 1922–1926 рр. — відрядження до Франції на запрошення Сорбони для читання лекцій з геохімії. З поверненням до Ленінграда організовує відділ живої речовини при АН СРСР, створює Комісію з вивчення важкої води і головує в ній, працюючи над проблемою «життя в космосі».

З 1926 по 1935 рр. Вернадський видає ряд монографій: «Нариси з геохімії» (1924), «Біосфера» (1926), «Біогеохімічні нариси. 1922 — 1932». У 1935 р. переїжджає в Москву, працює над проблемою «життя в космосі». У 1944 р. видає свою останню працю «Декілька слів про ноосферу».

Вважається, що поняття «ноосфера» вперше вводить у науковий обіг у кінці 1920-х рр. професор математики Сорбони, представник католицького модернізму Едуард Леруа (1870–1954) для характеристики «мислячої» оболонки, яка формується людською свідомістю. До цієї ідеї, як зазначає Леруа, він дійшов спільно зі своїм другом — геологом і палеонтологом-еволюціоністом, католицьким філософом П'єром Тейяром де Шарденом (1881–1955). Проте не слід забувати, що окремі положення в теорії Леруа і Шардена ґрунтуються на ідеях, запропонованих у лекціях з геохімії, які в 1922 — 1923 рр. читав в Сорбоні Володимир Іванович Вернадський.

В основі ж теорії ноосфери Леруа лежать уявлення давньогрецького філософа-платоніка Плотіна (205 — 270) про еманатії Єдиного (першосутності, що не пізнається й ототожнюється з *Благом*) в *Розум* і світову *Душу*, з подальшою трансформацією останніх знову в *Єдине*. Отже, еволюційна модель Едуарда Леруа і Тейяра де Шардена повторює основні положення неоплатонізму. При цьому виникнення Всесвіту, поява і розвиток життя на Землі описується ними в термінах сучасної науки, але принципова схема концепції відповідає принципам неоплатоніків. Так, людина у Плотіна прагне вийти за

межі Душі в сферу Розуму, щоб потім, через екстаз, долучитися до Єдиного. Згідно Тейяру де Шардену, людина також прагне перейти в сферу розуму і розчинитися в Богові.

Едуард Леруа створив еволюційну концепцію, в якій спробував узгодити католицькі догмати з фактами, накопиченими палеонтологією і антропологією, з новітніми відкриттями в біології. Виходячи з бергсонівської ідеї (Анрі Бергсон) життєвого пориву, він розглядає еволюцію як творче становлення, у витоках якого лежить духовна сила, діюча думка.

З появою людини еволюція природи і життя набуває якісно нового характеру, оскільки саме людина, що наділена свідомістю і розумом, стає умовою і знаряддям подальшого поступального розвитку всієї природи, і тим самим відбувається *перехід від біосфери до ноосфери, сфери розуму*.

Володимир Вернадський розглядає історію виникнення в земній корі важливих мінералів, визначає хімічний склад і фізико-хімічні умови утворення багатьох мінеральних видів, все життя він працює над вирішенням окремих проблем радіогеології. Його безперебільшення можна вважати творцем нового наукового напрямку, який пізніше переріс у самостійну науку — біохімію. У першій половині ХХ ст. В. Вернадський створив *учення про ноосферу*, в основу якого поклав ідею про гармонійне входження людини та її господарчої діяльності у біогенний колообіг речовини.

Ноосфера (грец. νόος — розум і σφαίρα — шар) — сфера розуму; сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним чинником розвитку загалом.

Теорії про біо- та ноосферу В. Вернадського ґрунтуються на дисиметричності, несхожості та неповторності усього живого, тлумаченні «простору — часу» у зв'язку із «вічністю життя». Вічністю є безперервність і нескінченність, причому вічність представлена замкненою сама на себе нескінченністю.

В зв'язку з цим, стає можливим інший порядок, інший рівень буття, *життя без часу і простору* — духовне життя (розум поза простором і часом — *ноосфера*). Світ ідей, інформації як сфера діяння людини отримує власне самостійне буття, пов'язане з певними часоподібними властивостями. В такій якості *розум* і називається ним «космічною силою», отримує космічний природний смисл.

Для доказу *єдності і цілісності* світу, не випадковості життя і його космічності Вернадський вводить поняття «*живої речовини*». Він добре розуміє суперечність буття своєї «живої речовини», адже жива речовина, з *одного боку*, становить невід'ємну частину земної кори і виступає творчим агентом, що змінює останню. З *другого боку*, — вона абсолютно відмінна від неживого, між живим і неживим повністю відсутні поступові переходи.

Взаємодія живої і неживої речовини здійснюється в безперервному круговороті хімічних елементів, біогенній течії атомів, викликаній живою речовиною.

Теорії про біо- та ноосферу В. Вернадського як «культ розуму» надають певних методологічних імпульсів для нового державного менеджменту. Зокрема, *окремий живий організм* як індивід В. Вернадський вважає автономним природним тілом, що виявляє себе в біосфері власним особливим *світом*. Він наділений здатністю відстоювати свою відособленість від решти природи, хоч його існування є можливим тільки завдяки безперервному стійкому синтезуванню себе з енергії і речовини навколишнього середовища. Саме *діяльністю* індивід вносить в середовище необхідний порядок (за умов бездіяльнісного індивіду ні порядок, ні система природи були б неможливими), він своєю *активністю* змушує систему в безперервній біогенній течії атомів підтримувати стійкість, динамічну рівновагу.

Отже, *свобода* є субстанційною особливістю діяльнісної індивідуальності, яка, здійснюючи біологічний обмін речовиною, створює і особливий тип взаємодії, названий Вернадським *біосферою*.

Що стосується *людства* в цілому, то воно може сприйматися, як певна автономізуюча цілісність у біосфері. Людство як життя є планетарним явищем, тобто єдність історії та еволюції є необхідною. Подібно до того, як жива речовина, взаємодіючи з неживою, створює *біосферу*, так і людство, взаємодіючи з біосферою, створює *ноосферу*, спричиняє біосферу до нової організації.

Слід зазначити, що модель «Нового державного менеджменту» (*New Public Management*) набуває популярності, впровадження в практику й поширення у цивілізованому світі в 80-ті роки ХХ ст. й стосується управління соціальним розвитком завдяки дотриманню правил і стандартів *корпоративного менеджменту*. В даному випадку *державне управління* трактується як *Policy*, тобто дія, що спрямована на досягнення конкретного *результату*. Державне управління, яке зорієнтоване на результат, досягало певної мети, проте, воно не враховувало більш широкого контексту *Politics* щодо розробки та реалізації вагомих управлінських рішень.

На рубежі останнього десятиріччя ХХ ст. (90-ті роки) на зміну зазначеній моделі («Нового державного менеджменту») у західній політико-управлінській науці приходить *модель Good Governance* (англ. *governance* — управління; влада; керування).

Good Governance (сучасні переклади з англ.) — належне, відповідальне, справедливе, ефективне управління. *Базова ідея Good Governance* — розвиток суспільства (держави) є цілеспрямованою політико-управлінською діяльністю, що здійснюється за допомогою самого народу (*By the people*).

Державне управління, з точки зору Нового державного менеджменту, — це особливий вид діяльності органів державної влади (суб'єкт управління) з метою:

- досягнення загальних цілей певної соціальної системи щодо якості життя громадян (об'єкта управління);

- погодженості інтересів між окремими сегментами соціальної системи (об'єкт управління);

- підтримка цілісності та стійкості соціальної системи (об'єкта управління);
- забезпечення оптимального функціонування і пропорційного розвитку соціальної системи тощо.

Основними вимогами концепції GOVERNANCE вважається наступне:

- наявність (створення) конституційного ладу;
- реальне впровадження сучасних технологій демократичних виборів;
- дійсна людиномірність управлінських рішень;
- відкритість, прозорість, відповідальність, передбачуваність, дієвість, ефективність влади (основні принципи Європейського адміністративного простору);
- стабільність і зрозумілість законів, що приймаються парламентами;
- незалежність судів;
- якісні управлінські й соціальні послуги;
- відсутність корупції;
- громадська участь в управлінні територіями тощо.

Таким чином, з'являється нова риса суспільства ХХІ ст. — *«культ інтелекту»*, що набуває значення головної у сучасному цивілізованому світі. Її характерними особливостями можна вважати:

- якість життя;
- наукоємне виробництво;
- домінування інновацій в усіх сферах суспільного буття;
- конкурентоспроможна освіта;
- якісна охорона здоров'я;
- свободна людина у суспільстві добробуту;
- домінування механізмів публічного управління;
- розвинуті механізми підтримки сталого розвитку внутрішнього ринку держави тощо.

У цілому, основні етапи і найсуттєвіші парадигмально-ціннісні орієнтири пізнання та суспільного поступу, на наш погляд, мають такий вигляд:

- культ *«живого споглядання»*, опора на *«критичне мислення»*, визнання людини політичною істотою та *«мірою усіх ре-*

чей» (античне суспільство);

- *«культ Віри»*, схоластика, широке використання силогістики, страждуща земна людина — засіб задоволення не своїх та своїх потреб (епоха середньовіччя);
- *«культ Розуму»*, виникнення науки у сучасному її розумінні, становлення науки як продуктивної сили суспільства, людина як мета творення усього земного і ніколи як засіб (Новий час, епоха Просвітництва);
- *«бунт проти Розуму»*, свободна людина у своїй екзистенції, але самотня, сповнена песимізму (друга пол. ХІХ — третя чверть ХХ ст.);
- *«культ Інтелекту»*, наукоємне виробництво, інновації, конкурентоздатна освіта, свободна людина у суспільстві добробуту [2].

Отже, сьогодні відкриваються нові грані геніальних ідей В. Вернадського, що послугують джерелом для нового (адекватного) розуміння природи і суспільства. Його творча думка не завжди є зрозумілою для сучасних дослідників, проте це не привід відмовлятися від подальших наукових розвідок творчої спадщини вченого зі світовим ім'ям.

Сьогодні *«включення інтелекту»* вимагає будь-яка сфера людської діяльності. Зокрема, якщо звернутися до економіки, то не слід забувати, що багато чого в економіці є таким, що призводить до зловживання в управлінні економікою, а саме:

- *«таємничим»* від її власної природи (вартість, додаткова вартість тощо)
- багато чого є свідомо прихованим (доходи, їх джерела, банківські рахунки та ін.)

Взагалі економіка є занадто версійною, а її предмет *«невловимим»*, що не завжди дозволяє проникати в її таїни [1].

Найближчою до теорії ноосфери щодо економіки є, на наш погляд, сучасна економічна теорія інституціоналізму. Відтак, особливого значення для українського трансформаційного суспільства набувають суттєві зауваження сучасних теоретиків інституціоналізму. *По-перше*, йдеться про таке:

– формування в країні ринкового середовища, створення умов для конкуренції має набагато більше значення, ніж динамічне здійснення приватизації;

– в процесі переходу від одного способу виробництва (так званого соціалістичного) до нового, докорінно відмінного (ринкового) критерій економічної ефективності, що ґрунтується на ідеї дотримання *максимального прибутку*, не може бути переважаючим.

По-друге, одним із основних принципів інституціональної теорії, що стосується сучасного управління державою, можна вважати наступне:

- конкуренція — скрізь, де можливо;
- державне управління — скрізь, де є необхідним.

По-третє, потребує глибокого переосмислення процес історичного розвитку «управління державою» та основних засад «державної влади» (рисунок).

Серед головних передумов для реалізації в державі механізмів «публічного адміністрування» можна вважати таке: *по-перше*, реальне впровадження в управлінні державою загальних принципів сучасного європейського адміністративного простору:

- відкритість влади;
- прозорість влади і політики;
- ефективність державного управління;
- забезпечення ідеї самоцінності людини в управлінській діяльності тощо.

По-друге, використання в якості орієнтирів соціально-економічних трансформацій ідей, що стосуються європейської політики регіоналізму:

– *регіони* мають стати невід’ємною складовою демократії, децентралізації і самовизначення шляхом залучення людей до усвідомлення своєї спільності та розширення можливостей їх участі у громадському житті;

– *різноманіття регіонів* щодо історичних, культурних, соціальних та географічних умов має стати *невичерпним багатством*, що може слугувати загальному розвитку суспільства;

– регіони здатні взяти на себе *відповідальність за розвиток* тих галузей, де в них є перевага серед інших: зайнятість населення, захист навколишнього природного середовища, наука, туризм, окремі галузі економіки тощо.

В. Вернадський створив учення про ноосферу, смисл і значення якого полягає в тому, що з появою людини еволюція природи і життя набуває якісно нового характеру. Саме людина, що наділена свідомістю і розумом, стає умовою і порядком подальшого поступального розвитку природи загалом і тим самим відбувається перехід від біосфери до ноосфери, сфери розуму. Такий перехід неможливо пояснити з точки зору діалектико-матеріалістичного світогляду з його основним питанням філософії. Отже, науковцям ще доведеться переосмислювати В. Вернадського, який не все міг сказати в свій час з відомих причин.

Література

1. *Базидевич, В.Д.* Метафізика економіки / В.Д. Базидевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2007. — 718 с.

2. *Корженко, В. В.* Парадигмально-ціннісні орієнтири суспільного поступу та публічне управління / В. В. Корженко // Державне будівництво : електронне видання. — Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. — № 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/03.pdf>

15.03.2017